

8. Мартынова Т. Н. Исследование формирования синдрома эмоционального выгорания в профессиональной деятельности социальных работников / Мартынова Т. Н., Бусовикова О. П. // Сибирская психология сегодня : сборник научных трудов. – Вып. 2. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2003. – 410 с.
9. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. - № 4. – С. 5 – 7.
10. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 5. – С. 4 – 6.
11. Синдром професійного “вигорання” та професійна кар’єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової – К. : Міленіум, 2004. – 264 с.
12. Ялом И. Лжец на кушетке / Ялом И. ; пер. с англ. М. Будыниной. – М. : Эксмо, 2005. – 480 с. – (Практическая психотерапия).

В статье осуществлена попытка психологического анализа проблемы профессионального выгорания у специалистов «помогающих профессий» - врачей, психотерапевтов. Определена специфика проявления синдрома эмоционального выгорания, особенности и пути, методы профилактики развития данного синдрома.

Ключевые слова: выгорание, профессиональное выгорание, специалисты врачи, психотерапевты, эмоциональное выгорание.

The article made an attempt to psychological analysis of the problem of burnout from the experts «help profession» of doctors, therapists. The specificity of symptoms of emotional burnout, features and way of development of methods of preventing this syndrome.

Keywords: burnout, experts, doctors, therapists, emotional burnout.

УДК 159.9 (09) +159.96

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ЛЮДИНОЮ ТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ

А. М. Маслюк,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна

В статті розглядається проблема переживання травмуючих ситуацій на прикладі всесвітньо відомої праці В. Франкла «Сказати життю «Так!»: психолог в концлагері» та роботі В. Яніва «Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)». Акцент робиться на подоланні комплексу меншовартості в історії української психології, оскільки робота В. Яніва заслуговує на не меншу увагу, ніж праця В. Франкла.

Ключові слова: емоції, концтабір, переживання, психіка, травма

Постановка проблеми. Переживання людиною травмуючих ситуацій є наразі актуальною проблемою для значної частини населення України, оскільки йде війна зі «старшим братом». Її наслідки ми важко переживаємо, а наші захисники, які пройшли Іловайськ, Дебальцеве, Донецький аеропорт, торттури полону, відчували всі жахіття реально, і це, на жаль, наше сьогоднішнє. Війна закінчиться, а її наслідки довго ще будуть відображатися в суспільстві. Зокрема, у близько 25 % ветеранів в'єтнамської війни, які воювали й не мали фізичних ушкоджень, досвід бойових дій став причиною розвитку негативних психічних розладів. Серед поранених та інвалідів кількість осіб, що страждали на посттравматичний стресовий розлад, становила до 42 %. За статистикою, від 54 до 108 тисяч ветеранів покінчили життя самогубством, а від 35 до 45 тисяч ведуть усамітнений спосіб життя, майже ні з ким не спілкуючись. Значні труднощі виникли й з соціальною адаптацією ветеранів, оскільки великий відсоток актів насилля припадає саме на ветеранів в'єтнамської війни. Крім сучасної «братньої війни», український народ пережив велику кількість травмуючих ситуацій: війни, голодомори,

аварію на ЧАЕС тощо. Перебування людини в травмуючих ситуаціях вивчали (А. Адлер, Ф. Василюк, Б. Колодзін, М. Решетніков, Т. Титаренко, Е. Франкл, В. Янів та ін.).

Серед травмуючих ситуацій свою увагу ми зупинили на дослідженні переживань людини, яка перебувала в концтаборі. Знаючи всесвітньо відому працю В. Франкла «Сказати життю «Так!»: психолог в концлагері», ми не знаємо своїх психологів української діаспори й їхні праці. В. Янів написав в 1948 році роботу «Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)», що заслуговує на не меншу увагу, ніж праця В. Франкла. На думку приходять слова Т. Шевченка, щоб чужого навчались та й свого не цурались. А ми цураємось і вважаємо, що не здатні на вчинки як в науці, так і суспільно-політичному житті. За А. Адлером – це комплекс неповноцінності, який необхідно долати й ми спробуємо зробити крок до подолання такого комплексу в історії української психології.

Мета статті – з'ясувати особливості переживання людиною травмуючих ситуацій.

Викладення основного матеріалу. Одним з центральних компонентів внутрішнього світу особистості виступає, на нашу думку, феномен переживання. В етимологічному словнику М. Фасмера префікс пере: «переходити, перегородити, перев'язати, перепитати, переговорити» свідчить про певний процес, який відбувається заради чогось, через що, для чого [5, с. 236]. Слово жити означає себе як: «я живу, оживати, відроджуватися, поправлятися» [там само, с. 53]. Відповідно поняття переживання (пережити) є наслідком поєднання префікса пере- та дієслова жити. В такому поєднанні вбачаємо ситуацію психічного осягнення вже колись пережитого на новому часовому відтинку, життєву мить, через яку необхідно перейти, переступити, відроджуючись для нової зустрічі з буттям. Наголосимо, що «одужання», «заживлення» спонукає особистість до відновлення її душевного та фізичного балансу й є необхідною умовою подальшого адекватного онтогенезу. Переживання виступає цілісним процесом у взаємодії зовнішнього й внутрішнього світу, тим самим, допомагає пізнавати об'єктивну реальність.

Феномен переживання розглядається нами як психічний акт, у якому виявляється процес взаємодії об'єктивної реальності й внутрішнього світу людини. Складна взаємодія біологічних, психологічних і соціальних детермінант розвитку, їхні відносна автономність і взаємовплив загалом задають траєкторію життєвого шляху людини, її самотворення як особистості. Отже, переживання розглядається як цементуюча функція особистості, котра зв'язує неусвідомлювані й усвідомлювані психічні процеси.

Ф. Ю. Василюк [1; 2] розуміє переживання як діяльність, спрямовану на подолання кризової ситуації «Психологія переживання» (1984). Автор розробив систему теоретичних уявлень про закономірності подолання людиною критичних життєвих ситуацій і таким чином розширив межі загально-психологічної теорії діяльності, а також виділив у ній психологію переживання як особливий предмет теоретичних досліджень і методичних розробок. Під переживанням він розумів «особливу діяльність, особливу роботу з перебудови психологічного світу, спрямовану на встановлення смислової відповідності між свідомістю та буттям, загальною метою якої є підвищення осмисленості життя» [2, с. 30].

Ф. Ю. Василюк розробив типологію критичних ситуацій в руслі теорії діяльності. Автор відносить переживання до активного процесу перетворення психологічного світу людини, а детермінують цю активність певні особливості ситуації. Переживання особистісного життєвого світу і виступає предметом типологічного аналізу, як комбінація чотирьох життєвих світів особистості та аналогічно світів життєвої кризи. У ньому виділяються два аспекти – зовнішній і внутрішній світи.

Зовнішній світ має два стани: він може бути легким або важким. Переживання легкого гарантує задоволення всіх актуалізованих потреб людини, що мешкає у ньому і відповідно у важкому навпаки. Внутрішній світ буває простим і складним. У простому світі є лише одна потреба або єдине життєве ставлення особистості. У складному світі потреб або ставлень декілька, і вони можуть вступати у зіткнення одне з одним. Проте поєднання простого та складного внутрішнього світу і легкого та важкого зовнішнього, має свої закономірності [2].

1. «Внутрішній простий і зовнішній легкий».

Процес переживання пов'язаний з уникненням негативних емоцій. Навіть незначна незадоволеність потреб переростає у стрес і є глобальною життєвою кризою. Тоді включається в дію механізм психічного захисту, що все одно не вирішує проблеми, хоча може призвести до значних ускладнень. Головне в цьому світі – повне задоволення потреб. Зокрема, це часто спостерігається в інфантильному підлітковому віці, який характеризується, якщо можна так висловитися «оголеністю душі» під час становлення особистості.

2. «Внутрішній простий і зовнішній важкий».

В цьому випадку процес переживання полягає у будь-якій заміні предмета потреби. Що ми маємо на увазі? Зріла особистість розуміє реальний стан речей у цьому світі, бо кожен солдат мріє стати генералом, але ним реально не стане. І оскільки у людини цього світу є лише одна значуща потреба, то за неможливості її задоволення все життя опиняється під загрозою. І саме фрустрація стає життєвою кризою. Щоб вийти з кризи цього світу людина повинна зупинити свою діяльність, обґрунтувати для себе можливість відмови від неї та повернутися до діяльності з почуттям того, що я це можу не робити. Отже, поряд з принципом задоволення з'являється принцип реальності.

3. «Внутрішній складний і зовнішній легкий».

Процес переживання як шлях подолання ситуації за рахунок ціннісно-мотиваційних перебудов як часткових змін, так і радикальних, тобто створення нової ціннісної системи. І саме внутрішній конфлікт переростає у кризу, оскільки внутрішня цілісність є головною життєвою необхідністю цього світу, а головний принцип – цінність. Людина може зазнати життєвого краху, коли вся система цінностей, якою вона керувалася до цього, виявиться неспроможною до подальшого адекватного існування.

4. «Внутрішній складний і зовнішній важкий».

Це світ вільної творчості особистості, в якому процес переживання пов'язаний з творчою побудовою власного життя. Головна внутрішня необхідність суб'єкту цього світу полягає у втіленні ідеального задуму свого життя. Часто людей цього світу називають фанатами своєї справи. З сучасників це, безперечно, Борис Патон – всесвітньовідомий вчений.

Для життя в цьому світі, поряд з діяльністю, свідомістю, психікою, необхідна ще й воля. Людина має час і право на помилку, на певні коливання в процесі наближення до реалізації своєї творчої мети. Така криза супроводжується розривом з близькими людьми, яку можна подолати за рахунок професійної допомоги спеціалістів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Критичні ситуації життєвих світів (за Ф. Ю. Василюком)

Життєвий світ		
Зовнішній	Внутрішній	
	Легкий	Важкий
Простий	Стрес (криза)	Стрес Фрустрація (криза)
Складний	Стрес Конфлікт (криза)	Стрес Фрустрація Конфлікт Криза

Отже, відбуваються зміни критичних ситуацій залежно від змін у життєвому світі. Життєвий світ, водночас, без змістовної переробки подій, може слугувати механізмом виникнення критичної ситуації, або й її переживання. Наприклад, особистість сприймає подію як глибоко трагічну, а згодом розуміє, що не все так і погано. Відбувається перехід в інший життєвий світ і людина вже сприймає ситуацію не в кризових тонах.

Не так важливо, які переживання: позитивні чи негативні, головне – це успішність цього процесу, в якому реалізується потенціал особистості через пристосування до дійсності. У випадку неуспішних переживань можлива детермінація ускладнень з наслідками різної глибини від тривожності до дезінтеграції та руйнування цілісності особистості. Відомо, що тривожність

знижує ефективність когнітивної сфери й поведінка характеризується неврівноваженістю, яка може призвести до стресу, адже у житті постійно змінюються зовнішні обставини, непомітні на перший погляд. Періодично особистість зазнає дії психічно травмуючих факторів. Життєві обставини значно змінюються з закінченням навчального закладу, весіллям, народженням дитини, і страх перед невідомим, незвичним починає переслідувати людину. Зовнішній світ ставить перед людиною чимало викликів, які відповідно провокують кризові переживання.

«Криза (*грец. krisis* – переломний момент; рішення, вирок) – різкий, загострений стан або занепад у чому-небудь» [3, с. 565].

Т. М. Титаренко щодо цього зазначає: «Кризою можна назвати такий віраж на життєвому шляху, коли під загрозою опиняється життєвий задум, проект майбутньої світобудови. Старий життєвий світ руйнується частково чи майже дощенту» [4, с. 14].

У кризовому стані майже завжди здається, що нічого не можна змінити. Проте, навіть якщо це дійсно так, то все одно вихід існує, й ми вбачаємо його в зміненому ставленні до того, що відбулося.

Для того, щоб зрозуміти особливості переживання травмуючих подій звернімося до праці В. Франкла «Сказати життю «Так!»: психолог в концлагері» та роботи В. Янів «Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)». Аналізуючи вище зазначені роботи ми виділили чинники, що негативно впливали на в'язнів німецьких концтаборів та чинники, що сприяли виживанню в нелюдських умовах (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Особливості переживання травмуючих подій в концентраційному таборі (за В.Франклом та В. Янівим)

Автор	Чинники виживання в концентраційному таборі	Чинники негативного спрямування на в'язня
В. Янів	<i>Віра в Бога</i> (самогубства серед українців були виключенням) <i>Психічна життєва настанова</i> (боротися за незалежну Україну)	<i>Безвілля</i> (втрата сенсу життя, невідомість тривалості кари в часі) <i>Безправ'я</i> (порядковий номер, необмежена влада адміністрації) <i>Фізичне знуцання</i> (голод, холод, гігієна, виснажлива праця, побої, покарання (офіційні й неофіційні) експерименти над в'язнями)
В. Франкл	<i>Сенс життя</i> (логотерапія) <i>Чорний гумор</i> <i>Віра в Бога</i> <i>Щасливий випадок</i> <i>Виглядати придатним до роботи</i>	<i>Фаза перша</i> (шок: порядковий номер, страх, жах, гігієна, самогубство) <i>Друга фаза</i> (апатія: несправедливість, байдужість, побиття без причини, важка праця, очікування звільнення) <i>Фаза третя</i> (після звільнення)

В. Янів у своїй науковій розвідці «Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)», що написана в 1948 році вказує на три основні чинники, які вкрай негативно впливали на психофізичний стан людини. На перше місце автор ставить безвілля, на друге безправ'я й на третє – фізичне знищення.

«Так отже, безвілля, безправ'я й впливаюча з безправ'я масова безперервна езекуція – це три центральні проблеми німецьких концтаборів гітлерівських часів; при тому безправ'я й смерть є своєрідним специфікум модерної Німеччини, яка змінилась за дотепним висказом в'язнів з країни поетів і мислителів у країну суддів і катів»[7, с. 12].

Безвілля, за В. Янівим, це головна мета концентраційного табору: «Мистецтво тортурування людини полягає безперечно в тому, щоб довести її до стану повного безвілля й вслід за цим, а може, правильніше, із-за цього обезцінити їй життя» [там само, с. 3]. Втратити сенс життя, останню надію на порятунок, згадуються слова безсмертного Данте перед входом до пекла, що людина має полишити всю надію увійшовши в чорні підземелля. Відсутність сенсу життя, його неможливість, безглуздість проявляється у таких фрустраційних психічних станах, як відчай, безнадія, спустошеність тощо.

«В'язні мусять перестати бути собою. В них має наступити деперсоналізація. Не вільно їм не тільки мати ніякої власності, але й власної думки» [7, с. 3]. Тобто людина перетворювалася на безіменну сіру масу у якої був лише номер, у якої топталася честь і гідність, яка втрачала владу над собою і була у руках долі чи то якоїсь сліпої сили, що щораз визначала жити тобі сьогодні чи ні. Втрата віри у майбутнє, доцільність існування, духовна порожнеча, безпотрібність у підсумку призводили людину до духовної смерті.

Аналогічну трансформацію внутрішнього світу та оточуючого середовища концентраційного табору спостерігав В. Франкл. Характер людини зазнавав таких змін, що всі засвоєнні традиційні цінності нівелювалися. В умовах невизнання цінності життя людини, людської гідності, примара смерті позбавляла людину волі до супротиву, фізичне виснаження на роботі всіх ресурсів людського організму, докорінно змінювали особистісні цінності людини. В таких умовах людина ставала частиною отари, яку переганяли з місця на місце, ніби отару овець без власних думок і власної волі. І далі автор зазначає: «Людина буквально ставала номером: мертвим або живим – неважливо; життя «номеру» не мало ніякого значення. Що стояло за цим номером і за цим життям, означало навіть ще менше: доля, історія, ім'я людини» [6, с. 203].

Отже, В. Франкл і В. Янів разом вказують на мету діяльності адміністрації концентраційного табору – знищення духовної основи людини.

Межовий прояв страху, який ми називаємо жахом, супроводжується надзвичайно високим рівнем активації вегетативної нервової системи, відповідальної за роботу серця та інших органів. Надлишкова активація вегетативної нервової системи створює непомірне навантаження на життєво важливі органи, які в цих умовах працюють на межі зриву. Інтенсивний страх створює ефект «тунельного сприйняття», що значно обмежує сприйняття, свободу й мислення у виборі поведінки людини. Утворюється почуття безвиході, невпевненості у власній безпеці, своєму фізичному й психічному «Я», загрози життю. Переживання, які пов'язані зі страхом, назавжди закарбовуються в свідомості суб'єкта.

Ми не маємо наміру описувати детально жахиття, які переживали в'язні концентраційних таборів, лише окреслимо певне коло жахливих випробувань засуджених. В. Янів вказує на те, що в концентраційних таборах існували офіційні й не офіційні види покарань. До офіційних належали: стояння до 24 годин; биття буками; кара палею; темницею; карна компанія; позбавлення їжі, а до не офіційних – жорстоке побиття, експерименти над засудженими тощо. Зокрема перерахуємо які експерименти над в'язнями проводили німецькі лікарі і вчені (23 з яких були засуджені в Нюрнбергу в 1946-1947 роках): вплив на організм кисню; перебування людини в холодній воді; вживання морської води; зараження різними вірусами; ламання кісток; вплив газу на людину; стерилізація; штучне запліднення; вплив на свідомість в'язня тощо.

Визначальним аспектом виживання у депривуючих умовах концентраційного табору була боротьба. «Щоб зберегти свою самоповагу, людина втрачала почуття власної індивідуальності, внутрішньої свободи та особистісної цінності і сприймала себе частиною людської маси» [там само, с. 169]. Такий стан людини поступово наближав її до рівня існування тварини. Тобто необхідність самозбереження набувала ззовні тваринних форм поведінки, а внутрішній світ, тих хто боровся, залишався самодостатнім, збереженим, концептуальним оберегом «Я» особистості.

Людина, яка опинялася в таких умовах, майже миттєво виявляла свою сутність: від впертого опору складним життєвим ситуаціям табору до духовного розтління внутрішньої світобудови (підлості, зрадливості тощо). Депривація голодом, холодом, постійною смертельною небезпекою, невизначеністю, тривалістю (безкінечністю годин) спрощували життєвий простір існування: «І ми, вівці, думали лише про дві речі: як спастися від злих собак і як отримати небагато їжі» [6, с. 201]. В. Франкл пов'язує людину з духовною субстанцією, завдяки якій вона долає складні ситуації життя від народження й до смерті.

Криза може скінчитися на будь-якій стадії, якщо небезпека зникає або знаходиться рішення. Внутрішньою необхідністю життя особистості є реалізація свого шляху, свого життєвого задуму. Одним з провідних психологічних «титанів», що проводить задум крізь неминучі труднощі й складності світу, є воля, як знаряддя подолання «помножених» одна на одну складностей. Коли в найважливіших життєвих ситуаціях людини воля виявляється

неспроможною подолати труднощі, виникає специфічна для цієї площини життєдіяльності критична ситуація – криза.

Звернімося до спогадів, які описав В. Франкл: «Підлітком я думав, що розповім світу, що я бачив у Освенцимі в надії, що світ стане одного разу іншим. Проте світ не став іншим, і світ не хотів слухати про Освенцим. Лише значно пізніше я дійсно зрозумів, в чому сенс страждання. Страждання має сенс, коли ти сам стаєш іншим» [6, с. 43].

В. Франкл зазначає про ще один з механізмів виживання в концентраційному таборі: «...голіться кожного дня, якщо це загалом можливо, навіть якщо для цього знадобиться користуватися шматком скла..., навіть якщо заради цього необхідно буде віддати останній шматок хліба. Ви будете виглядати молодшим, а від гоління ваші щоки будуть виглядати червоними. Якщо хочете залишитися живим, існує один спосіб: виглядати придатним до роботи» [там само, с. 172].

Отже, депривованому в'язню Освенциму, щоб не потрапити в газову камеру необхідно було пам'ятати про поведінку виживання: постійне гоління, намагання стояти прямо та ходити енергійно та ін. Відчуття фізіологічної депривації супроводжувало людину постійно, майже кожну хвилину. І далі автор згадує, «... ніжно торкатися шматка хліба в кишені, спочатку гладити його замерзлимими пальцями, потім відламати крихітку й покласти її до рота, потім останнім зусиллям волі дати собі обіцянку зберегти цей шматок хліба на полудень» [там само, с. 183–184].

У фізіологічно депривованої особистості, яка існує в замкнутому, блокуючому основні вітальні потреби середовищі, можуть зміщуватися й видозмінюватися найважливіші складові її психоструктури, що культивує антисоціальні поведінкові тенденції. Тривале й надмірне блокування фундаментальних потреб породжує «неврози існування», що спонукають людину до трагічного й депресивного світосприймання, втрати віри в себе та насолоди життям і призводять до страждань та безсилля.

Ми вважаємо, що релігія була одним із факторів виживання в умовах концентраційного табору. В. Франкл згадує: «Глибина і сила релігійної віри часто дивувала і зачіпала засуджених, які прибували. Найбільше враження створювали імпровізовані молитви і служби в кутку бараку або в темряві крикої вантажівки, на якій нас везли в табір з віддалених робочих діляниць, стомлених, голодних і замерзлих в нашому подертому одязі» [6, с. 186].

Крім сенсу життя, в концентраційному таборі допомагала переживати постійні травмуючі ситуації й глибока віра засуджених, як зазначав В. Янів: «Блаженні ті, які в тюрмі зберегли віру, що по смерті прийде воскресіння. Віра в те, що ще й по роках в'язниці будемо здібні на чин і на творчість, залежить безперечно від психічної життєвої настанови людини ...» [7, с. 5].

Феномен «релігії» виступає, як внутрішнє відчуття суб'єкта, для якого є характерною глибока непохитна віра у вищу силу, що керує його долею. Така сила має абсолютну владу над віруючим, вимагає від нього поклоніння та беззаперечної слухняності, покірливості, адже гріховність карається пекельними стражданнями та смертю, але водночас, і давала відчуття внутрішнього спокою та захищеності. Хоч би ти був при смерті чи в дуже великих небезпеках, – не втрачай надії. Бог завжди у силі й з безвихідних обставин знайти вихід.

В. Янів дає відповідь на питання про те, яким чином українські в'язні переживали існування в німецькому концтаборі: «...дивна внутрішня сила казала українцеві перемогти в собі слабкість і зневіру» [7, с. 34]. Автор вказує на те, що самогубства серед українських в'язнів були виключенням. Оскільки сенсом життя переважної більшості наших патріотів була незалежна й вільна Україна. Таким чином, В. Франкл та В. Янів у своїх роботах наголошують на тому, що сенс життя є тим життєдайним джерелом, що б'є незважаючи на найжахливіші травмуючі ситуації в яких знаходиться людина.

Висновок. Феномен переживання розглядається нами як психічний акт, у якому виявляється процес взаємодії об'єктивної реальності й внутрішнього світу людини. Складна взаємодія біологічних, психологічних і соціальних детермінант розвитку, їхні відносна автономність і взаємовплив загалом задають траєкторію життєвого шляху людини, її

самотворення як особистості. Отже, переживання розглядається як цементуюча функція особистості, котра зв'язує неусвідомлювані й усвідомлювані психічні процеси. Психічна травма пов'язана з важкими переживаннями, що може привести до депресій, неврозів та інших хворобливих реакцій. Таким чином, наслідком психічної травми є різноманітні ушкодження психіки та важкі переживання людиною травмуючих подій.

Проаналізувавши працю В. Франкла «Сказати життю «Так!»: психолог в концлагері», та роботу В. Яніва «Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)», можемо констатувати, що праця психолога української діаспори В. Яніва заслуговує на не меншу увагу, ніж праця В. Франкла.

Уточнено, що в концентраційних таборах існували офіційні й не офіційні види покарань. До офіційних належали: стояння до 24 годин; биття буками; кара палею; темницею; карна компанія; позбавлення їжі, а до не офіційних – жорстоке побиття, експерименти над засудженими.

Встановлено чинники, які сприяли виживанню в умовах німецького концентраційного табору: сенс життя (В. Франкл) або психічна життєва настанова (В. Янів); гумор, а найважливішим – віра в Бога (самогубства серед українців були виключенням). Адже коли ми знаходимо новий сенс, він так змінює наше самовідчуття, що після цього й наші стосунки зі світом стають повністю іншими, а це є запорукою адекватного проживання травмуючих подій.

Отже, розуміння процесу переживання психологічної травми в концтаборі дасть можливість адекватно реагувати на травмуючі виклики суспільно-політичного життя в Україні, тим самим, сприяючи збереженню фізичного та психічного здоров'я українського народу.

Список літературних джерел:

- 1.Василюк Ф. Е. Переживание и молитва (опыт общепсихологического исследования) / Федор Ефимович Василюк. – М.: Смысл, 2005. – 191 с.
- 2.Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Федор Ефимович Василюк. – М.: МГУ, 1984. – 200 с.
- 3.Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с. – (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).
- 4.Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межах буденності. / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – с. 376.
- 5.Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: [2-е изд.] в 4 т. / Т. 3. (Муза – Сят) / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – [2-е изд.], стер. – М.: Прогресс, 1987. – 832 с.
- 6.Франкл В. Доктор и душа / Виктор Франкл / [пер. с англ., предисл. А. А. Борева]. – СПб.: Ювента, 1997. – 285 с.
- 7.Янів В. Німецький концентраційний табір (спроба характеристики) / Володимир Янів. – Мюнхен.: НДІУМ, 1948. – 55 с.

В статье рассматривается проблема переживания травмирующих ситуаций на примере всемирно известной работы В. Франкла «Сказать жизни «Да!»: Психолог в концлагере» и работе В. Янива «Немецкий концентрационный лагерь (попытка характеристики)». Акцент делается на преодолении комплекса неполноценности в истории украинской психологии, поскольку работа В. Янива заслуживает не меньшего внимания, чем труд В. Франкла.

Ключевые слова: *эмоции, концлагерь, переживания, психика, травма.*

In article rassmatryvaetsya problem perezhivanyya travmyuyuschykh situations Example vsemyrno yzvestnoy work V. Frankl "Rabies life" Da! ": Psychologist in Ravensbruck" and the work W. Yanyva "German kontsentratsyonnyy Camp (attempt characteristics)." Delaetsya focus on overcoming complex nepolnotsennosty ukraynskoy in the history of psychology, because the Business W. Yanyva zasluzhyvaet not mensheho attention, than labor V. Frankl.

Keywords: *emotions, Ravensbruck, perezhivanyya, psyche, trauma.*

УДК 37.8.011.3-051:005.336.2

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ДІАЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГА**Михайлюк І.В.**

У статті представлено структурно-функціональну модель діалогічної компетентності психолога. Виокремлено структурні компоненти як основні базові характеристики діалогічної компетентності: аналітико-прогностичний, мотиваційно-ціннісний, операційно-поведінковий. Описано функціональні компоненти як стійкі базові зв'язки основних структурних компонентів: Я-компетентність, компетентність-в-Іншому, компетентність-у-ситуації. Розглянуто зміст функціональних компонентів з позиції розуміння себе (Я-компетентність), розуміння іншого (компетентність-в-Іншому), розуміння процесу ситуації взаємодії (компетентність-у-ситуації). Встановлено взаємозв'язок структурних і функціональних компонентів діалогічної компетентності психолога. Констатовано, що успішність професійної діяльності психолога у контексті представленої моделі, як кінцевий результат може бути досягнуто на основі функціональних результатів.

Ключові слова: модель, структурні компоненти, функціональні компоненти, розуміння, взаємозв'язок, діалогічна компетентність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У руслі гуманізації сучасної освіти актуальною є потреба суспільства в професійній підготовці майбутніх психологів, котрі орієнтовані на діалог як головний інструментальний засіб діяльності та психологічного впливу в контексті високого рівня діалогічної компетентності. Оволодіння діалогічною компетентністю у процесі професіоналізації одне з важливих завдань, що сприяє не лише становленню майбутнього фахівця, але й створює умови для надання ефективної психологічної допомоги. У зв'язку з цим один з можливих шляхів вирішення цієї проблеми – розробка практико-орієнтованої концепції діалогічної компетентності психолога в основу якої покладено структурно-функціональний механізм розвитку досліджуваного явища. Зміст практико-орієнтованої концепції діалогічної компетентності психолога представлено у вигляді структурно-функціональної моделі, опис котрої наводиться в даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується запропонована стаття. В основу побудови структурно-функціональної моделі покладено характеристики її основних якостей запропоновані А.О. Амелковим. Виокремлення структурно-функціональних компонентів діалогічної компетентності психолога базується на наукових положеннях А.М. Акуліна та М.Р. Мінігалієвої. Згідно авторів заслуговує на увагу аналіз змісту діалогічної компетентності та важливість оволодіння діалогічною компетентністю у процесі підготовки майбутніх психологів.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Мета наукового пошуку полягає у теоретичному обґрунтуванні структурно-функціональної моделі діалогічної компетентності психолога.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проведене теоретичне узагальнення наукового матеріалу з досліджуваної проблеми дає змогу розробити структурно-функціональну модель в котрій узагальнено наше розуміння діалогічної компетентності психолога.

Вищеозначена модель розкриває діалогічну компетентність психолога у контексті професійної діалогічної взаємодії, яку ми розглядаємо як процес, специфіка котрого виражається у динамічно-процесуальних характеристиках досліджуваного явища.

На наш погляд, метод моделювання є одним з основних способів дослідження психологічних процесів. Модель у науковому дослідженні виступає засобом наочного представлення зв'язків між елементами і відношень його компонентів.

При побудові структурно-функціональної моделі у якості основи ми орієнтувались на характеристики запропоновані А.О. Амелковим. Так, основними якостями моделі автор вважає:

1) відповідність, подібність системі; 2) цілеспрямованість, взаємозв'язок параметрів з поставленою перед системою ціллю, з очікуваним результатом; 3) відволікання, абстрагування від деяких деталей і параметрів зразка-оригінала [2, с. 20].

У процесі конструювання уявлень про зміст представленої моделі до останньої висувались наступні вимоги: 1) діапазон специфічності має бути розширеним і не перевищувати границь норми; рухливість структурно-функціонального процесу має досягатися не за рахунок залучення нових структурних та функціональних компонентів, а з можливістю внутрішнього переструктурування; 2) можливість розкриття не лише складу діалогічної компетентності з відображенням набору її елементів, але й давати уявлення про зв'язок між ними, характер цього зв'язку, механізми, що розгортають її від одного етапу до іншого; 3) схема структурно-функціонального процесу має бути такою, щоб з її допомогою можна було описати діалогічний контакт психолога і клієнта у процесі консультативної взаємодії.

Своєрідність структурно-функціональної моделі полягає у тому, що її безпосередня реалізація здійснюється за допомогою діалогу як головного інструментального засобу у професійній діяльності психолога. Слід зауважити, що діалог, як простір та умова, забезпечує всебічний прояв професійної діалогічної компетентності психолога. Представлена позиція структурно-функціональної моделі діалогічної компетентності, безумовно, не вичерпує усієї глибини цього багатогранного явища і не претендує на всеосяжність. Розгляд ключових доміант діалогічної компетентності психолога визначає наше розуміння означеного феномена в рамках проведеного дослідження.

Виходячи із нашого розуміння діалогічної компетентності як складової професійної компетентності психолога, ми намагалися вичленити її структурну функціональність. Ґрунтуючись на наукових положеннях А.М. Акуліна та М.Р. Мінігалієвої [1, 8], було визначено, що реалізація діалогічної компетентності відбувається на трьох структурних (аналітико-прогностичний, мотиваційно-ціннісний, операційно-поведінковий) і трьох функціональних (Я-компетентність, компетентність-в-Іншому, компетентність-у-ситуації) рівнях. Слід додати, що структурні та функціональні рівні діалогічної компетентності психолога у контексті нашого дослідження розуміються як психологічні складові, які визначають міру успішності розвитку професійно достатнього рівня діалогічної компетентності психолога.

З вищезначеного слідує, що побудова структурно-функціональної моделі діалогічної компетентності психолога передбачає визначення її структурних та функціональних компонентів. Представлена в дослідженні дослідницька модель конкретизує процес розвитку діалогічної компетентності майбутніх психологів як становлення синтезу структурних та функціональних компонентів, відображає цілісність явища на різних структурних (аналітико-прогностичний, мотиваційно-ціннісний, операційно-поведінковий) та функціональних (Я-компетентність, компетентність-в-Іншому, компетентність-у-ситуації) рівнях в умовах діалогу як безпосереднього засобу реалізації діалогічної компетентності, котрі репрезентуються у вигляді діалогічних стратегій психолога й визначають діалогічний вплив як засіб психологічного впливу у наданні ефективної психологічної допомоги (рисунок 1.). Ступінь сформованості структурно-функціональних компонентів відбиває рівень сформованості діалогічної компетентності майбутніх психологів.

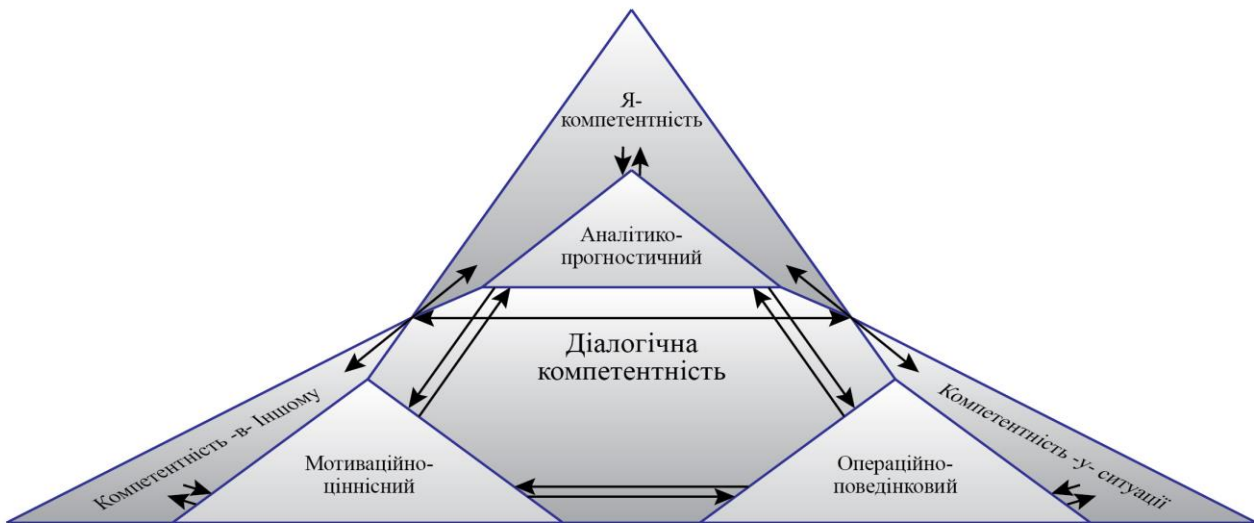

Рисунок 1. Структурно-функціональна модель діалогічної компетентності психолога

Представимо зміст структурно-функціональних компонентів діалогічної компетентності психолога, відображаючи цілісність самого явища на визначених рівнях.

Ми припускаємо, що діалогічна компетентність це упорядкована множина взаємопов'язаних та взаємообумовлених цілісних структурних і функціональних компонентів, що становлять єдине ціле у своїй структурі та підпорядковані цілям, мотивам і завданням, спрямованим на розвиток даного явища.

Структурні компоненти – це основні базові характеристики діалогічної компетентності психолога, сукупність котрих утворює факт її наявності і відрізняє від усіх інших психологічних явищ. До цих компонентів ми відносимо: аналітико-прогностичний, мотиваційно-ціннісний, операційно-поведінковий.

Аналітико-прогностичний компонент забезпечує оволодіння теоретичними знаннями та уявленнями про сутність, функції і способи діалогу та характеристики конструктивної діалогічної взаємодії. Осмислення поняття професійний діалог дає змогу виокремити діалогічні уміння котрими необхідно володіти психологу. Планування ситуації взаємодії забезпечує прогнозування та вибір можливих шляхів вирішення комунікативних задач, актуалізацію знань, умінь та навичок адекватних цілі і ситуації діалогічного спілкування. Даний компонент дає змогу визначити логіку розвитку професійного діалогу та забезпечує практичний аналіз й адекватну оцінку його ефективності. Усвідомлення необхідності оволодіння теоретичною базою та умінням передбачати хід ведення діалогу, сприяє ефективній діалогічній взаємодії у визначеній професійній діяльності.

Мотиваційно-ціннісний компонент визначає формування сукупності мотивів й установок, що детермінують, спрямовують і регулюють процес професійної діалогічної взаємодії. Зорієнтованість на діалог покращує умови конструктивного ведення та регулювання даного процесу. Використання діалогічної, емпатійної та альтруїстичної направленості сприяє ефективній діалогічній взаємодії. Діалогічна установка, дає змогу сприймати Іншого, як рівного партнера, що актуалізує фасилітуючі установки у ситуації психологічного консультування: готовність бути поруч з іншою людиною в процесі її внутрішніх глибоких переживань без зайвого проникнення у душевний простір; віру у сили і можливості іншої людини допомогти самому собі; надання іншій людині відповідальності за свій вибір та свободу у прийнятті власних рішень; прийняття іншої людини такою, якою вона є; увага до почуттів і думок іншої людини та готовність їх почути; готовність поважати рішення іншої людини; готовність до підтримки іншого, при цьому залишаючись самим собою і розуміючи, що цінності і системи поглядів можуть не співпадати; готовність до спокійного відношення стосовно значущості власних поглядів і реакцій іншої людини; готовність відкриватись власними цінностями і поглядам, сприяючи можливості розуміння себе іншою людиною; готовність до відкритості та

прийняття нового досвіду [10]. Крім того, даний компонент дає змогу працювати зі смисловою сферою Іншого з безумовним прийняттям Іншого, безоцінковим ставленням до Іншого та щирим інтересом до Іншого. Робота зі смисловою сферою Іншого передбачає інтелектуальну вихованість, визнання цінностей Іншого, прийняття позиції Іншого, емпатійне проникнення та бажання зрозуміти.

Операційно-поведінковий компонент реалізовує ведення конструктивної стратегії і тактики діалогу на основі управління власною поведінкою і саморегуляцією наявного стану. Забезпечує здійснення плану та програми діалогічної взаємодії за рахунок продуктивної реалізації діалогічних умінь: планувати та прогнозувати хід ведення діалогу, ставити діалогічну установку, професійно будувати діалог, слухати і чути внутрішній голос Іншого, задавати тематичні запитання, приймати позицію Іншого, інтерпретувати висловлювання Іншого, співпереживати Іншому, визначати логіку розвитку діалогу, керувати власною поведінкою у ході діалогу. Даний компонент дає змогу конструктивно вести діалог у конкретних професійних ситуаціях, підтримуючи позитивне емоційне відношення до Іншого не залежно від його емоційного стану та можливих розходжень у думках, поглядах, позиціях.

На наш погляд, вище вказані структурні компоненти необхідні та достатні для визначення діалогічної компетентності психолога. Виключення будь-якого з них не дає цілісного уявлення про досліджуване поняття.

Функціональні компоненти – це стійкі базові зв'язки основних структурних компонентів, що виникають у процесі професійної діалогічної взаємодії і тим самим обумовлюють рух, розвиток, удосконалення представленої моделі і внаслідок цього її стійкість і життєздатність. Ми виокремлюємо Я-компетентність, компетентність-в-Іншому, компетентність-у-ситуації, як функціональні компоненти діалогічної компетентності психолога.

Вважаємо за необхідне розглянути теоретичний зміст функціональних компонентів, котрі в рамках нашого дослідження представлені з позиції розуміння себе (Я-компетентність), розуміння іншого (компетентність-в-Іншому), розуміння процесу ситуації взаємодії (компетентність-у-ситуації).

Я-компетентність, як розуміння людиною себе припускає виокремлення наближених за змістом понять. Так, саморозуміння як уявлення суб'єкта про себе вимагає звернення до таких психологічних утворень, як Я-концепція [4], [9] і самоствавлення [12]. Я-концепцію визначають як сукупність усіх уявлень індивіда про себе, пов'язану з їх самооцінкою [9]. Теоретичне осмислення цього феномена будується на основі уявлення про Я-концепцію як про сукупність установок (атитюдів) «на себе» [4], [9]. Застосування такого розуміння Я-концепції дає змогу виділити три компоненти: когнітивний компонент, що описаний у контексті «образу Я»; емоційний компонент, представлений самооцінкою та інтеграцією самооцінки-самоствавлення; поведінковий компонент, як реакція, що викликана «образом Я» і самооцінкою. Слід відмітити, що до дослідження саморозуміння найбільшою мірою має відношення зміст «образу Я», що є описовою складовою Я-концепції і характеризує уявлення людини про себе.

З точки зору нашого дослідження нас цікавить співвідношення між змістом образу Я або когнітивним компонентом самоствавлення і розумінням іншої людини. Для виявлення цього співвідношення евристичною нам вважається схема аналізу, запропонована Н.І. Сарджвеладзе [12]. Відповідно до цієї схеми виділяється два полярних способи самоствавлення і ставлення до зовнішнього світу: об'єктне і суб'єктне. Об'єктне самоствавлення спирається на питання «Що таке моє «Я»?», пошук відповіді на яке ведеться з боку зовнішнього спостерігача. Суб'єктне самоствавлення пов'язане з відповіддю на питання «Хто Я?», що забезпечує такий спосіб ставлення до себе когнітивних процесів, котрі здійснюються з позиції внутрішнього спостерігача. Порівнюючи зміст когнітивних складових об'єктного і суб'єктного самоствавлення, Н.І. Сарджвеладзе [12] виділяє ряд істотних характеристик цих способів відносин. Когнітивна складова об'єктного самоствавлення включає констатацію загальноновизначених якостей; причинне пояснення власних учинків; оціночні судження щодо власних можливостей, схильностей, особистісних якостей і внутрішніх станів з точки зору їх інструментальної цінності, тобто в

термінах корисності для досягнення певної мети. Об'єктному уявленню про себе притаманна ригідність та незмінність.

Когнітивна складова суб'єктного самоствавлення є результатом суб'єктивного самовираження і відображає пошук неповторних граней особистості. Розуміння замінює пояснення своїх учинків, а логічному конструюванню поняття про власне «Я» протистоїть поза логічне переживання «Я» [12]. У цілому суб'єктне самоствавлення відображає уявлення про «мінливість і текучість внутрішнього світу, пластичність суб'єктного способу існування» [12, с. 104]. На думку автора даної схеми, об'єктне відношення до себе може поєднуватися з суб'єктивним ставленням до іншого, і навпаки. На наш погляд, функціонування процесу самоствавлення і ставлення до іншого пов'язане з конкретною ситуацією взаємодії. Розуміння себе та інших нам вважається у меншій мірі ситуаційно обумовленими. Це дає змогу висунути припущення про відповідність характеру саморозуміння розумінням інших людей. Так В.В. Знаков, підкреслюючи взаємообумовленість процесів саморозуміння та розуміння, зазначає: «Будь-який акт розуміння одночасно здійснюється у двох напрямках: розуміючи щось у зовнішньому світі, піднімаючись на одну сходинку пізнання, суб'єкт разом з тим заглиблюється у себе і підноситься над власним «Я»» [7, с. 212].

Можна припустити, що у ситуації вивчення когнітивної складової саморозуміння за допомогою відповіді на питання «Хто Я?», особливості даного явища визначатимуть наступні емпіричні показники:

- включення у самоопис мотиваційних і ціннісних характеристик особистості, що відображають її індивідуальність;
- відсутність або мінімальна кількість непов'язаних рольових характеристик, що приховують сутність особистості та надають особистості незмінність і завершеність;
- опис себе за допомогою метафоричних характеристик, що допускають можливість багатозначного осмислення;
- включення в самоопис критичних характеристик при збереженні загального позитивного характеру самозвіту; відсутність або мінімальна кількість узагальнених соціально схвалюваних характеристик.

Компетентність-в-Іншому ми визначаємо, як розуміння Іншого. Предметом розуміння Іншого є не зовнішні характеристики, соціально-типові та індивідуально-характерологічні ознаки, а смислове відношення до світу, осмислене на мові його переживань. Критерієм розуміння є відповідь на питання, чим є для суб'єкта світ і чим він є для самого себе [3].

Однією з відмінностей діалогічного розуміння Іншого від інших форм розуміння є співвідношення раціональних і нераціональних компонентів. Обмежуючись розглядом розуміння іншої людини як виключно раціонального процесу ми неминуче приходимо до спрощення і схематизації його образу та позиції. Раціональне розуміння спирається на попередній досвід, який є результатом абстрагування й узагальнення і тому відображає загальне, типово. Абсолютизація досвіду видаляє пізнання від унікального і одиничного суб'єкта з його своєрідністю і відмінними особливостями, робить образ іншої людини функцією пізнання. «Набуває досвід не співпричетний світу. Адже досвід в ньому, а не між ним і світом. Світ не співпричетний досвіду і не сприяє його набуттю адже з ним нічого не відбувається» [5, с. 26]. Прагнення підтвердити вже наявний досвід додає образу іншої людини завершеність. Суб'єкт стає «проекцією особистісної позиції мовця, перенесенням на «нього» того, що фактично значимо лише «для мене»» [11, с. 191]. При цьому діалогічне ставлення людина – (незалежний) світ замінюється монологічним відношенням людина – її досвід (як частина самої людини). Таким чином, діалогічне розуміння Іншого зводиться до пошуку вже відомого і зрозумілого.

Вибір і реалізація цілей розуміння здійснюється за допомогою наступних засобів:

- інтерпретуючі судження, що відображають розуміння внутрішнього світу суб'єкта на основі сприйняття зовнішніх проявів;
- причинні запитання, спрямовані на виявлення його мотивів;
- встановлення смислових зв'язків між різними його сторонами для створення цілісного образу.

Ми припускаємо, що розуміння Іншого передбачає емпатійне проникнення і осмислення життєвого досвіду і переживань суб'єкта, завдяки якому він себе вільно і не вимушено відкриває у відповідь, перебуваючи у процесі народження нового смислу. У глибинному розуміючому діалозі із значимим Іншим здійснюється процес смислового перетворення, результатом якого є змістова перебудова життєвих відносин і смислових структур. Побудова спільного смислового простору з Іншим дає змогу зорієнтувати його на розвиток розуміння себе як центрального феномену консультативного впливу.

Компетентність-у-ситуації позначається як розуміння процесу ситуації взаємодії, котрий ми розглядаємо у контексті діалогічного консультативного контакту між психологом і клієнтом. Нам вважається необхідним визначення внутрішнього процесу розуміння психологом динаміки розв'язання проблемної ситуації у контексті розуміння її клієнтом. Аналіз мовних реплік клієнтів дає змогу психологу виділити в них особливі мовні фрагменти – діалогічні структури у якості показників змін представленості проблемної ситуації у сприйнятті клієнта. За змістом діалогічні структури відображають оформлення у зовнішніх висловлюваннях якісно нового відношення до проблеми що попередньо не знаходило вербального вираження. Проявлення діалогічних структур у висловлюваннях часто супроводжується зміною емоційного стану клієнта, при цьому спостерігаються зміни фізіологічного характеру (блідість, почервоніння обличчя і рук), порушення функціонування секреторних залоз тощо. Емоційний стан клієнта, що відмічається при вищезначеному виді висловлювань, не завжди є однозначним і чітко диференційованим. Як показує психологічна практика, клієнт може відчувати при цьому і спектр амбівалентних почуттів.

Дослідження виявлення діалогічних структур у висловлюваннях клієнта дає змогу розділити їх на три групи: 1) висловлювання, що містять замкнуту діалогічну структуру; 2) висловлювання з розгорнутою діалогічною структурою; 3) висловлювання з відкритою діалогічною структурою [6].

Наявність у репліці клієнта замкнутих діалогічних структур показує, що зміни представленості проблемної ситуації у свідомості клієнта не відбулось, клієнт повертається до першочергового сприйняття скрутних для нього обставин. Достатньо часто замкнута діалогічна структура нагадує обмовку, випадкове зауваження, мимовільну асоціацію.

Вживання розгорнутої діалогічної структури у висловлюваннях клієнта свідчить про початок змін сприйняття проблемної ситуації. Відмінною рисою репліки з розгорнутою діалогічною структурою є відсутність зворотного переходу до колишньої «монологічної» представленості проблеми у клієнта в рамках даного висловлювання. Суть розгорнутої діалогічної структури зводиться до виявлення нових смислових інтерпретацій і можливостей сприйняття актуальних для клієнта запитань.

Відкрита діалогічна структура за перевагою констатує повну зміну представленості проблемної ситуації у свідомості клієнта. Наявність відкритої діалогічної структури – достатньо рідкісне явище у процесі консультування. Її появі передують висловлювання з замкнутими і розгорнутими діалогічними структурами. Даний процес, закономірно відображає усю складність змін, що відбуваються у внутрішній картині світу людини.

Успішно проведена робота з діалогічними структурами у висловлюваннях клієнта пов'язана з розвитком особливих професійних якостей психолога. По-перше, з формуванням у нього навичок виявлення в потоці мови діалогічних структур. По-друге, з умінням психолога розгорнути діалогічну структуру, що прозвучала у мові клієнта, до усвідомленої картини іншого сприйняття проблемної ситуації, виявлення нового смислу у звичних уявленнях і нової лінії поведінки. При цьому в роботі з висловлюваннями, що містять замкнуту діалогічну структуру, задача психолога зводиться до виокремлення її з репліки клієнта і акцентуванні на ній уваги. У випадках з розгорнутими діалогічними структурами стратегія мовної поведінки психолога направлена на закріплення у свідомості клієнта іншого сприйняття ситуації. Для цього в обох випадках психолог використовує управління динамікою діалогу у процесі професійної взаємодії.

Представлена модель діалогічної компетентності психолога відображає взаємозв'язок структурних і функціональних компонентів. Функціональні компоненти характеризують дану

модель в дії, де кожен із виділених структурних компонентів ніби підпорядковує їхню взаємодію собі. Так, аналітико-прогностичний компонент тісно пов'язаний з Я-компетентністю (розумінням себе), мотиваційно-ціннісний з компетентністю-в-Іншому (розумінням Іншого), операційно-поведінковий з компетентністю-у-ситуації (розумінням процесу ситуації взаємодії). У свою чергу вище згадані функціональні компоненти мають причинно-наслідкові зв'язки по відношенню до структурних компонентів, де Я-компетентність (розуміння себе) вступає у взаємодію з аналітико-прогностичним компонентом, компетентність-в-Іншому (розуміння Іншого) з мотиваційно-ціннісним, компетентність-у-ситуації (розуміння процесу ситуації взаємодії) з операційно-поведінковим. Крім того, структурні і функціональні компоненти взаємодіють між собою внутрішньо, де кожен з них має свою специфіку і несе своє навантаження у структурний і функціональний процес. Аналітико-прогностичний, мотиваційно-ціннісний, операційно-поведінковий компоненти взаємодіють між собою і мають тісні внутрішні взаємозв'язки. Я-компетентність (розуміння себе), компетентність-в-Іншому (розуміння Іншого), компетентність-у-ситуації (розуміння процесу ситуації взаємодії) мають ідентичний тісний внутрішній взаємозв'язок і не можуть функціонувати окремо в рамках представленого дослідження.

Успішність професійної діяльності психолога у контексті представленої моделі, як кінцевий результат може бути досягнуто на основі функціональних результатів, втілених у конструкціях вправного оволодіння внутрішніми процесами розуміння себе, Іншого та ситуації взаємодії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Таким чином, розроблена модель діалогічної компетентності психолога носить структурно-функціональний характер, визначається сукупністю операцій за допомогою яких об'єкт розглядається як ціле утворення, а у якості основного засобу його розчленування виступає виявлення різних функцій, що йому притаманні. Структурно-функціональна модель діалогічної компетентності покладена в основу констатуючого експерименту та є підґрунтям в організації навчального середовища у процесі фахової освіти майбутніх психологів.

Список використаних джерел

1. Акулин А.М. Формирование культуры диалога у будущих психологов: автореф. диссер. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 19.00.13 "Психология развития, акмеология" / А.М. Акулин. – Москва, 2009. – 24 с.
2. Амельков А.А. Психологическая диагностика межличностного взаимодействия / А.А. Амельков. – Мозырь: Содействие, 2006. – 108 с.
3. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин. – [4-е изд.]. – М.: Советская Россия, 1979. – 318 с.
4. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс; пер с англ. В.Я. Пилиповского. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
5. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер; пер. с нем. Г.С. Померанца. – М.: Республика, 1995. – 462 с.
6. Голунова Е.Н. Особенности динамики диалога в ситуации психологического консультирования: автореферат диссер. на соиск. уч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.13 "Психология развития, акмеология" / Е.Н. Голунова. – М., 1998. – 22 с.
7. Знаков В.В. Психология понимания: Проблемы и перспективы / В.В. Знаков. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2005. – 448 с.
8. Минигалиева М.Р. Взаимопонимание субъектов психологического консультирования: компоненты и процессы развития / М.Р. Минигалиева // Журнал практикующего психолога. – 2002. – Вып. 8. – С. 37-52.
9. Пантеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С.Р. Пантеев. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 108 с.
10. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164-168.
11. Родионова Е.А. Общение как условие развития личности / Е.А. Родионова // Психология формирования и развития личности / Под ред. Л.И. Анцыферова. – М.: Наука, 1981. – С. 177-197.

12. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н.И. Сарджвеладзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1989. – 204 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Akulin A.M. Formirovanie kul'tury dialoga u budushhih psihologov: avtoref. disser. na soiskanie uchenoj stepeni kand. psihol. nauk: spec. 19.00.13 "Psihologija razvitija, akmeologija" / A.M. Akulin. – Moskva, 2009. – 24 s.
2. Amel'kov A.A. Psihologicheskaja diagnostika mezhlichnostnogo vzaimodejstvija / A.A. Amel'kov. – Mozyr': Sodejstvie, 2006. – 108 s.
3. Bahtin M.M. Problemy pojetiki Dostoevskogo / M.M. Bahtin. – [4-e izd.]. – M.: Sovetskaja Rossija, 1979. – 318 s.
4. Berns R. Razvitie Ja-koncepcii i vospitanie / R. Berns; per s angl. V.Ja. Pilipovskogo. – M.: Progress, 1986. – 420 s.
5. Buber M. Dva obraza very / M. Buber; per. s nem. G.S. Pomeranca. – M.: Respublika, 1995. – 462 s.
6. Golunova E.N. Osobennosti dinamiki dialoga v situacii psihologicheskogo konsul'tirovanija: avtoreferat disser. na soisk. uch. stepeni kand. psihol. nauk: spec. 19.00.13 "Psihologija razvitija, akmeologija" / E.N. Golunova. – M., 1998. – 22 s.
7. Znakov V.V. Psihologija ponimaniya: Problemy i perspektivy / V.V. Znakov. – M.: Izd-vo «Institut psihologi RAN», 2005. – 448 s.
8. Minigalieva M.R. Vzaimoponimanie sub'ektov psihologicheskogo konsul'tirovanija: komponenty i processy razvitija / M.R. Minigalieva // Zhurnal praktikujushhego psihologa. – 2002. – Vyp. 8. – S. 37-52.
9. Pantileev S.R. Samootnoshenie kak jemocional'no-ocenochnaja sistema / S.R. Pantileev. – M.: Izd-vo MGU, 1991. – 108 s.
10. Rodzhers N. Tvorchestvo kak usilenie sebja / N. Rodzhers // Voprosy psihologii. – 1990. – № 1. – S. 164-168.
11. Rodionova E.A. Obsshenie kak uslovie razvitija lichnosti / E.A. Rodionova // Psihologija formirovanija i razvitija lichnosti / Pod red. L.I. Ancyferova. – M.: Nauka, 1981. – S. 177-197.
12. Sardzhveladze N.I. Lichnost' i ee vzaimodejstvie s social'noj sredoj / N.I. Sardzhveladze. – Tbilisi: Mecniereba, 1989. – 204 s.

И.В. Михайлюк. Структурно-функциональная модель диалогической компетентности психолога

В статье представлена структурно-функциональная модель диалогической компетентности психолога. Выделены структурные компоненты как основные базовые характеристики диалогической компетентности: аналитико-прогностический, мотивационно-ценностный, операционно-поведенческий. Описаны функциональные компоненты как устойчивые базовые связи основных структурных компонентов: Я-компетентность, компетентность-в-Другом, компетентность-в-ситуации. Рассмотрено содержание функциональных компонентов с позиции понимания себя (Я-компетентность), понимания другого (компетентность-в-Другом), понимания процесса ситуации взаимодействия (компетентность-в-ситуации). Установлена взаимосвязь структурных и функциональных компонентов диалогической компетентности психолога. Констатировано, что успешность профессиональной деятельности психолога в контексте представленной модели, как конечный результат может быть достигнут на основе функциональных результатов.

Ключевые слова: модель, структурные компоненты, функциональные компоненты, понимание, взаимосвязь, диалогическая компетентность.

I.V. Mykhailyuk. Structural and functional model of dialogic competence of psychologist

The article presents the structural and functional model of dialogic competence of psychologist. The structural components as the main basic characteristics of dialogic competence are distinguished: analytical and forecasting, motivational and value, operational and behavioral. Functional components are described as stable basic connections of the main structural components: self-competence,

competence-in-Other, competence-in-situation. The content of the functional components is reviewed from the point of self-understanding (self-competence), understanding of other (competence-in-Other), and understanding of the process of the interaction system (competence-in-situation). The interrelation of structural and functional components of dialogic competence of a psychologist is established. It is noted that success of professional activities of a psychologist in the context of the presented model as the end result can be achieved on the basis of functional results.

Keywords: model, structural components, functional components, understanding, interrelation, dialogic competence.

Mykhailyuk Inna Volodymyrivna, Postgraduate Student of the Laboratory of Methodology and Theory of Psychology, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

УДК 378.147

МОТИВАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЯК ПРОВІДНА ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КЕРІВНИКІВ У СФЕРІ ОСВІТИ

Міляєва В.Р.,

доктор психологічних наук, доцент,
завідувач науково-дослідної лабораторії культури лідерства
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано поняття мотивації професійного вдосконалення, визначено властивості та форми її прояву на різних етапах професійної діяльності фахівця, обґрунтовано зв'язок між процесом задоволення основних потреб і підвищенням мотивації професійного вдосконалення керівників у сфері освіти. Емпірично досліджено рівень задоволення основних потреб керівників загальноосвітніх навчальних закладів та визначено шляхи актуалізації їхньої мотивації професійного вдосконалення.

У публікації наголошується на тому, що фахова компетентність керівника у сфері освіти є інтегративним особистісним утворенням, обумовлюється наявністю таких основних компетенцій: лідерство, авторитетність, креативність, психологічна надійність, адекватна самооцінка, висока саморегуляція, заглибленість та закоханість у свою справу, які формуються в процесі професійної діяльності. Розвиток фахової компетентності керівника детермінується мотивацією професійного вдосконалення, яка, в свою чергу, обумовлюється задоволенням основних потреб і прагненням до самореалізації у професійній діяльності у сфері освіти.

Ключові слова: професійне вдосконалення, мотивація, мотивація професійного самовдосконалення, мотиви, потреби, професійна компетентність.

Постановка проблеми та її актуальність. Зміна контексту суспільного розвитку тісно пов'язана з розвитком освіти - підвищенням її якості та конкурентоспроможності; інтеграцією системи української освіти в єдиний європейський простір. Це породжується необхідністю глобальних трансформацій, пов'язаних з впровадженням нових стратегій та ефективних технологій в освіті. Реалізація таких складних завдань можлива лише за умови високого рівня фахової компетентності й мотивації професійного вдосконалення у сучасних керівників освіти. Результатами багатьох досліджень (О. Винославська, А. Карамушка, Т. Панчук, В. Семенченко, В. Сич, М. Ткалич, О. Толков), доведено, що наявність високої мотивації підсилює всі складові професійного розвитку фахівця: професійні знання, навички, здібності, досвід тощо.

Саме тому, **метою даної статті** є аналіз особливостей та визначення шляхів актуалізації мотивації професійного вдосконалення як провідної детермінанти розвитку професійної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ).

Виклад основного матеріалу. Феномен професійної компетентності розглядається вченими (В.Асєєв, Л.Бурлачук, В.Зазикіна, О.Клімова, І.Семенова, В.Семиченко) як сукупність певних складових, зокрема виділяються такі: теоретична (сукупність загальних і спеціальних